

ਸੈਕੰਡਰੀ ਕੋਰਸ

213 - ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ

ਪੁਸਤਕ-1

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਤ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ

(ਐਮ.ਐਚ.ਆਰ.ਡੀ., ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇੱਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸੰਸਥਾ)

ਏ-24-25, ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨਲ ਏਰੀਆ, ਸੈਕਟਰ-62, ਨੋਇਡਾ-201309 (ਯੂ.ਪੀ.)

ਵੈੱਬਸਾਈਟ: www.nios.ac.in, ਟੋਲ ਫ੍ਰੀ ਨੰ. 18001809393

ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ

ਚੇਅਰਮੈਨ
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ (ਵਿਦਿਅਕ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਸੰਯੁਕਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ (ਵਿਦਿਅਕ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਕਮੇਟੀ

ਮੁਖੀ

ਪ੍ਰੋ. ਸੀ.ਐਸ.ਆਰ. ਮੁਰਥੀ

ਸੀ.ਆਈ.ਪੀ.ਓ.ਡੀ., ਐਸ.ਆਈ.ਐਸ.
ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਮੌਖਿਕ

ਪ੍ਰੋ. ਨਿਵਿਦਿਤਾ ਮੈਨਨ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਐਸ.ਆਈ.ਐਸ., ਜੇ.ਐਨ.ਯੂ.
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰੋ. ਅਨਿਲ ਸੇਠੀ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਡੀ.ਈ.ਐਸ.ਐਚ.
ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
ਲੋਟ. ਸਿੱਸ਼ਨ ਚਿੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ
ਪੀ.ਜੀ.ਟੀ. (ਹਿਸਟਰੀ)
ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਲੋਧੀ ਕਾਲੋਨੀ, ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰੋ. ਮਹੁੰਮਦ ਕਰੈਸ਼ੀ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਨ ਜਿਉਗ੍ਰਾਫੀ
ਸੀ.ਐਸ.ਆਰ.ਡੀ., ਐਸ.ਆਈ.ਐਸ.,
ਜੇ.ਐਨ.ਯੂ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ
ਰੀਡਰ (ਪੇਲਿਟੀਕਲ ਸਾਈਂਸ)
ਲੇਡੀ ਸੀਰਾਮ ਕਾਲਜ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਦਿੱਲੀ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਟੀ.ਐਨ. ਗਿਰੀ
ਰੀਜਨਲ ਡਾਇਰੈਕਟਰ
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਪਟਨਾ

ਪ੍ਰੋ. ਨੂਰ ਮਹੁੰਮਦ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਰਿਟਾਇਰਡ)
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਬੀ.ਐਲ. ਗਪਤਾ
ਰਿਟਾਇਰਡ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿਸੀਪੀਲ
ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ

ਸੀ. ਵਿਵੇਕ ਸਿੰਘ
ਐਸ.ਬੀ.ਓ. (ਵਿਦਿਅਕ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ

ਪ੍ਰੋ. ਸਲਿਲ ਮਿਸ਼ਨਰਾ

ਫੈਲਟੀ ਆਫ ਹਿਸਟਰੀ
ਐਸ.ਐਸ.ਐਸ., ਆਈ.ਜੀ.ਐਨ.ਓ.ਯੂ.

ਸੀਮਤੀ ਅਰਪਨ ਪਾਡੇ
ਲੈਕਚਰਰ
ਡੀ.ਈ.ਐਸ.ਐਚ.
ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ.ਐਲ. ਪਾਂਡੇ
ਰਿਟਾ. ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਐਸ.ਕੇ. ਮੋਹਾਪਾਤਰਾ
ਰੀਡਰ ਇਨ ਜਿਉਗ੍ਰਾਫੀ
ਆਈ.ਜੀ.ਐਨ.ਓ.ਯੂ.
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ. ਉਰਜਿਮਲ ਮਹੇਂਦਰੂ

ਜੀ-146, ਐਲ. ਵਾਈ. ਕਾਲੋਨੀ

ਪਸ਼ਚਿਮ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ

ਸੀ. ਭਗਵਤੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਧਯਾਨੀ
ਲੈਕਚਰਰ
ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਆਫ ਐਨ੍ਯੂਕੋਸ਼ਨ
ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ

ਮਿਸ ਤੁਰਨ ਪੁਨੀਆ
ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਫਸਰ (ਜਿਉਗ੍ਰਾਫੀ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ.
ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਮਿਸ ਐਸ.ਕੇ. ਅਰੋੜਾ
ਜੀ.ਐਚ 4/190, ਮੀਰਾ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ
ਪਸ਼ਚਿਮ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਚੁਨੂ ਪ੍ਰਸਾਦ
ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਫਸਰ (ਪੇਲ. ਸਾਈਂਸ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ.
ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਡਾ. ਆਰ.ਕੇ. ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ
ਲੈਕਚਰਰ
ਐਸ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ., ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਬੀ.ਐਸ. ਗਪਤਾ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਪੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ

ਡਾ. ਅਜ਼ਮਤ ਨੂਰੀ
ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਫਸਰ
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ.,
ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਡਾ. ਟੀ. ਗੀਤਾ
ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸੀ.ਆਈ.ਈ.,
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਡਾ. ਵੀ.ਐਸ. ਨੇਗੀ
ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ. ਰੀਟਾ ਬੋਕਚੋਮ
4/43-ਏ, ਫਸਟ ਫਲੋਰ
ਵਿਜੈ ਨਗਰ, ਦਿੱਲੀ

ਪਾਠ ਲੇਖਣ ਕਮੇਟੀ

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਅਲਪਨਾ ਤਪਰੀਆ
ਟੀ.ਜੀ.ਟੀ. (ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ)
ਡੀ.ਪੀ.ਐਸ. ਇੰਦਰਾਪੁਰਮ
ਗਜ਼ੀਆਬਾਦ

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਤੁਝਾ
ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਫਸਰ
ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੀਅਮ,
ਅਸ਼ੋਕ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ,

ਡਾ. ਐਸ.ਕੇ. ਮੋਹਾਪਾਤਰਾ
ਰੀਡਰ (ਭਗੋਲ)
ਇਗਨੂ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਕੁਅਨ ਤਾ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਰਾਜਸਟਰਾਰ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ ਨਜ਼ਰੀਨ ਰਿਜ਼ਦੀ
ਟੀ.ਜੀ.ਟੀ. (ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ)
ਡੀ.ਐਸ.ਪੀ. ਇੰਦਰਾਪੁਰਮ
ਗਜ਼ੀਆਬਾਦ

ਡਾ. ਰਾਮਾਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਾਦ
ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਡਾ. ਅੰਦਰੂਕਰ ਕਾਲਜ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ ਸੰਮਿਤਾ ਦਾਸ
ਟੀ.ਜੀ.ਟੀ. (ਸੰਸਲ ਸਾਈਂਸ)
ਇ. ਰੈਟੋਟੇਸ ਸਕਲ
ਸੈਕਟਰ-62, ਗੁੜ੍ਹਾਉ

ਡਾ. ਸਾਹੀਨ ਜੈਨ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਐਸ.ਜੀ.ਟੀ.ਬੀ. ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਵੀ.ਐਸ. ਨੇਗੀ
ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ ਮਨੀਸ਼ਾ ਸੁਖ
ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ
ਸੀ.ਆਈ.ਈ.,
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਸਵਾਤੀ ਰਾਸਪੁਤ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਮਿਸ ਮਨੀਸ਼ਾ ਸੁਖ
ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ
ਸੀ.ਆਈ.ਈ.,
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਜੀਵਨ ਕੌਸਲ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਮੂਹ

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ.ਐਲ. ਪਾਂਡੇ
ਰਿਟਾ. ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ.,
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਇਗਨੂ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਚੁਨੂ ਪ੍ਰਸਾਦ
ਵਿਦਿਅਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਅਨੀਤਾ ਦੇਵਰਾਜ
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਡੀ.ਏ.ਵੀ.
ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਜਯਾ
ਨੈਸ਼ਨਲ ਯੋਗਰਾਮ ਅਧਿਕਾਰੀ
ਮੈਨੀਟਰਿੰਗ ਏਜੰਸੀ
ਯੂ.ਏ.ਐਫ.ਪੀ.ਏ.,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰਵਾਹ
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ
ਸੀ-24-ਬੀ.,
ਕਾਲਕਾ ਜੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਕੋਰਸ ਸਹਾਇਕ

ਮਿਸ ਤੁਰਣ ਪੁਨੀਆ
ਵਿਦਿਅਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਭਗੋਲ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਡਾ. ਚੁਨੂ ਪ੍ਰਸਾਦ
ਵਿਦਿਅਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਡਾ. ਅਜ਼ਮਤ ਨੂਰੀ
ਵਿਦਿਅਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਇਤਿਹਾਸ)
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਆਰਟਿਸਟ

ਸ੍ਰੀ ਮਹੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ
ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਆਰਟਿਸਟ
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ., ਨੋਇਡਾ (ਯੂ.ਪੀ.)

ਸ੍ਰੀ ਰਘੇਸ਼ ਖੜਕਵਾਲ
ਫੌਲਾਂਸ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਆਰਟਿਸਟ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਮਨੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵਸੀਲੇ ਮੰਤਰਾਲਾ-ਯੂਨੈਨਾਈਵੀਏਪੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਕਿਸ਼ੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ ਵਿਕਸਤ

ਲੇਜ਼ਰ ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ-ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ !

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਤ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ, ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੁਸਤਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਦੈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ-ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਚ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਉਪਨਿਵੇਸ਼ਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਿਟਿਸ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਏਗੀ। ਇਸੇ ਕੜੀ ਵਿਚ ਅੱਗੇ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੱਥ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਪਸੀ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਸਕੋਗੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਝ ਜੀਵਨ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ 'ਚ ਜੈਵਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਧਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਕਾਰਜ ਜਿਵੇਂ ਸਰਵੇਖਣ, ਸਥਿਤੀ/ਘਟਨਾ ਅਧਿਐਨ (ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ), ਸਮੱਸਿਆ ਨਿਵਾਰਣ ਆਦਿ ਮਿਲਣਗੇ, ਇਹ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰਣ, ਸੰਪ੍ਰੇਕਸ਼ਣ, ਗੱਲਬਾਤ ਤੇ ਸੰਧੀ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਮੁਹਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਓ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਝ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਪਾਠ-ਸਮੱਗਰੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗਾ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਸਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਠਿਨਾਈ, ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਤਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇਗੀ।

ਚੇਅਰਮੈਨ
ਐਨ.ਆਈ.ਓ.ਐਸ.

ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹੀਏ !

ਵਧਾਈ ! ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਤ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ” ਲਈ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਸੈ-ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਅਧਿਐਨ-ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਅਧਿਐਨ-ਸਮੱਗਰੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।

ਪਾਠ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ—ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਅਨੁਸਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹੋ।

ਭੂਮਿਕਾ—ਇਹ ਭਾਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜੇਗਾ ਅਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਾਠ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਤੋਂ ਜਾਣ ਕਰਾਏਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਧਿੱਠਭੂਮੀ ਦਸੇਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ।

ਉਦੇਸ਼ : ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਸ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ! ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ, ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੋਗੇ।

ਟਿੱਪਣੀ : ਪਾਠ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਹਰ ਪੰਨੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।

ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਪਾਠ ਦੇ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੈ-ਪੜਚੋਲ ਲਈ ਕੁਝ ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣ ਕੇ ਹਲ ਕਰੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਾਠ ਕਿਤਨਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਇਕਾਈ ਵੱਲ ਵੱਧਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਧਿੱਛੇ ਝਾਤ ਪਾਉਣੀ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ : ਇਹ ਪਾਠ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ ਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ ਵੀ ਜੋੜ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਇਹ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਠ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

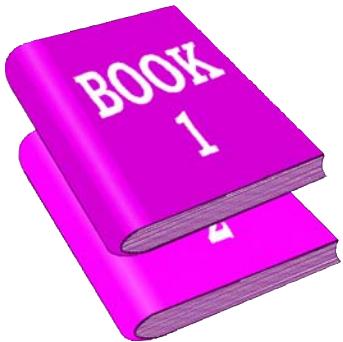
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ : ਇਸ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੱਥ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਆਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ : ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਗੇ।

ਵੈਬਸਾਈਟ : ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸਰਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ

ਮਾਡਿਊਲ (ਇਕਾਈ) I : ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਭਿੰਨ ਯੁਗਾਂ ਦਾ

0. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
1. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਸਾਰ
2. ਮੱਧਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ
3. ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ-1
4. ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ-2
5. ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਆਰਥਕ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ (1757-1857)
6. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ
7. ਬਰਾਤਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਪ੍ਰਤਿ ਜਨਤਕ ਵਿਰੋਧ
8. ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ

ਮਾਡਿਊਲ (ਇਕਾਈ) II : ਭਾਰਤ : ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

9. ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਭੂਗੋਲ
10. ਜਲਵਾਯੂ
11. ਜੈਵ-ਵਿਵਿਧਤਾ
12. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ
13. ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ
14. ਆਬਾਦੀ - ਸਾਡਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ

ਮਾਡਿਊਲ III : ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

15. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ
16. ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਤ
17. ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ
18. ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ
19. ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ
20. ਕੇਂਦਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ
21. ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਸਮੂਹ
22. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ

ਮਾਡਿਊਲ IV : ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ : ਮੁੱਦੇ ਅਤੇ ਟੀਚੇ

23. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅੱਗੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ
24. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕੀਕਰਣ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ
25. ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੱਛਮੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਣ
26. ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਪਤਨ ਅਤੇ ਆਫਤ ਪ੍ਰਬੰਧ
27. ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਤਤਕਰਾ

ਮਾਡਿਊਲ (ਇਕਾਈ) I : ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਭਿੰਨ ਯੁਗਾਂ ਚ

0. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	1
1. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਸਾਰ	22
2. ਮੱਧਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ	42
3. ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ-1	62
4. ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ-2	70
5. ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਆਰਥਕ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ (1757-1857)	103
6. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ	125
7. ਬਰਾਤਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਪ੍ਰਤਿ ਜਨਤਕ ਵਿਰੋਧ	144
8. ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ	167

ਮਾਡਿਊਲ (ਇਕਾਈ) II : ਭਾਰਤ : ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

9. ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਭੂਗੋਲ	191
10. ਜਲਵਾਯੂ	212
11. ਜੈਵ-ਵਿਵਿਧਤਾ	231
12. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ	249
13. ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ	270
14. ਆਬਾਦੀ - ਸਾਡਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ	293
ਪਾਠਕ੍ਰਮ	319
ਪ੍ਰਤੀਪੁਸ਼ਟੀ ਫਾਰਮ	323